Digitalisering av kulturarv – gör alla på samma sätt och av samma skäl?

BENGT WITTGREN

Title: Heritage digitization – are there common practices and common reasons?

Abstract: *The article will examine the digitization of heritage and use of digital heritage within the civil society in Sweden. Three parties: Swedish local heritage communities, Swedish handicraft societies and the Sami community will be in focus. Are there intersections and gaps in linked, shared and networked cultural heritage between these parties and the public museums? Who have the preferential rights of interpretation? What are selected for digitization and why?*

Keywords: *Digital heritage, digitization, civil society, digitalt kulturarv, digitalisering, hembygd, slöjd.*

Museer och föreningar i Sverige som äger och förvaltar natur- och kulturhistoriska samlingar digitaliserar. Flera museer inledde digitaliseringen av sina kataloger på 1960-talet. Avsikten var att göra sökningar i katalogerna snabbare och enklare. Med åren har museernas kataloger förvandlats från interna informations-system till publika register över samlingarna. Tidigare undersökningar har visat att dessa publika kataloger kan vara svårarvändera för många utanför museisektorn (Wittgren 2013 *passim*, Fernstål, Kolker & Svanberg 2015:10, SOU 2015:89:101, 131).

I denna artikel ska relationer mellan officiella och inofficiella kulturarvsinstitutioners digitala praktiker undersökas. För att identifiera såväl skärningspunkter som glapp under-

söks följande frågeställningar: När till exempel hembygdsföreningar digitaliserar, arbetar de då med samma målsättningar som de offentliga museerna och ger det ungefär samma resultat? Hur skapar föreningarna meningsfulla och nätverkande digitala förflutenheter? Om och på vilka sätt länkar de till myndigheternas portaler och digitala arkiv? Vilka förväntningar har föreningarna på institutionerna?

Det har sedan 1990-talet funnits ett kulturpolitiskt tryck på att digitalisera museernas samlingar – det som ibland benämnts ett digitalt kulturarv. I kulturpolitiken framhålls digitaliseringens demokratiska värden, i form av obegränsad tillgänglighet till kulturarvet för alla. Museisamlingar bevaras och vårdas för att autenticiteten hos föremålen är viktig

och ger betraktaren en upplevelse bortom det språkliga och intellektuella. För ett par årtionden sedan kunde museiföremål bara beskådas i utställningar, och följaktligen fick allmänheten hålla till godo med de urval som museernas personal gjort baserade på tematik eller frågeställningar. Digitaliseringen öppnar för att de praktiska hinder som finns i föremålets platsbundenhet kan brytas, men är den gränslösa tillgängligheten en lika viktig aspekt för alla? Är detta en lika angelägen frågeställning för lokala hembygdsföreningar som för offentliga museer?

Idag går det att söka bilder av föremål på internet, i museernas digitala system, på olika webbplatser eller i sociala medier. Sökningar i museisystemen sker med hjälp av antikvariernas textdata; i andra digitala medier söker man både visuellt och med hjälp av sökord. Huvuddelen av museernas publika digitala samlingar har söksystem som speglar de vetenskapliga epoker som passerat i institutionerna (Wittgren 2013:110, 206). Att söksystemen i form av sökord eller klassifikationer har kopplingar till kulturvetenskapliga discipliner är förmodligen väntat för de flesta inom museisektorn. Men att även huvuddelen av de övriga data som registrerats i kataloger och databaser i grunden har samma tydliga koppling till forskningsperspektiv och museipraktik uppmärksammas sällan. Det saknas alltså en diskussion om de metafrågor som berör museernas digitala data.

Lokala, regionala och centrala museer har i de flesta fall koncentrerat sitt arbete på att digitalisera föremål och fotosamlingar. Under senare år har även arkivmaterial och fysiska kulturmiljöer blivit tillgängliga i form av digitala presentationer. De senare i synnerhet som det varit möjligt att använda digitala kartor för att markera och samla olika objekttyper med gemensam geografisk härkomst (Fernstål, Kolker & Svanberg 2015:10f., SOU 2015:89, MU3).

Digitalisering har hittills huvudsakligen handlat om infrastruktur, det vill säga att byta informationsbärare, inte att digitalisera tjänster i någon större grad. Förvisso har många museer någon sorts frågelåda på sin webbplats, men de stora satsningarna finansiellt och personellt sett har skett genom mediebyten, framför allt vad gäller katalogerna. Svårigheterna är däremot större när det gäller att presentera själva museiföremålen i digital form. Föremål ska helst kunna upplevas med fler sinnen än blott betraktande – även om det är ytterst få museer som tillåter detta när det kommer till kritan. Rumslig och historisk kontext kan kodas och lagras i databaser, men kontext i form av sinnesupplevelser är svårare att föra in i databasens form (Fernstål, Kolker & Svanberg 2015:11).

Vi saknar emellertid kunskap om hur och varför digitaliseringen genomförs i andra samlande miljöer än de officiella museerna. Vilka motiv finns där för att digitalisera? Vad digitaliseras? Vilka tekniska system används? Syftet med denna artikel är att undersöka och beskriva tre sammanhang som representerar den inofficiella museisektorn: hembygdsrörelsen, hemslöjdsrörelsen och Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum för att se deras kopplingar till de officiella kulturarvsdatabaserna och institutionerna. Samspelet eller avsaknaden av samspel är en fråga som är en av studiens röda trådar för att belysa hur kulturarvsinstitutioner och folkrörelser arbetar.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Artikelns första teoretiska utgångspunkt är att betrakta museifältet som delat i officiella och inofficiella museer. De tre sammanhang jag valt kan betecknas som delar av den inofficiella museisektorn. Ett resonemang om hur olika samfund och gemenskaper agerar och interagerar med den officiella museisektorn förs av

museologen Elizabeth Crooke där hon säger att det finns två museistrukturer som verkar och samverkar i samhället (Crooke 2007:8). Crooke beskriver den inofficiella museisektorn som intressestyrd, oberoende, passionerad, reflekterar egna erfarenheter och prioriteringar, den får sitt stöd och sin styrning inifrån och vänder sig ofta till den egna intressegruppen. Den officiella museisektorn – det vill säga det som vanligen betecknas som nationella, regionala och lokala museer – har sitt uppdrag och sin finansiering från en politisk församling eller ett politiskt organ; prioriteringar styrs av den kulturpolitiska dagordningen och museerna följer etablerade museistandarder i sin praktik. De officiella museerna har vanligen en bred målgrupp vilket gör att de ska spegla samhället och det förflutna ur olika synvinklar, något som den inofficiella sektorn inte behöver eller ens alltid är intresserad av. De officiella museerna beskrivs vanligen ha forskare och andra sakkunniga som styr hur frågor behandlas och presenteras, det finns således även ett inflytande från den officiella museisektorns standarder och rekommenderade arbetssätt (Crooke 2007:8f.).

Resonemanget kan tyckas enkelspårigt om den officiella museisektorn framställs som styrd av politik medan den inofficiella museisektorn gör som den vill och driver egna frågor. Den inofficiella museisektorn tillskrivs föga intresse av att följa nationella eller internationella normer och regler (exempelvis datastandarder) – något den officiella museisektorn sägs värna. Crooke anger att ifall en grupp i samhället, *a community group*, intresserar sig för kulturarvsfrågor, är det ofta med utgångspunkt från ett intresse och ett behov i gruppen. Intresset kan uttryckas genom insamling av berättelser, att bygga utställningar, digitala presentationer och skapa lokala historiegrupper som arbetar med dokumentation av det

förflutna. Detta görs på grund av mål av social, ekonomisk eller politisk karaktär (Crooke 2007:9).

Crooke betonar att det finns tydliga rörelser mellan de två sektorerna, en är närmanden på olika sätt. Officiella museer kan få i uppdrag att närma sig en viss grupp av medborgare och därmed bli en sorts *community museums*. De stödjer då initiativ i gruppen – på viss distans för att bibehålla den oberoende drivkraften. På liknande sätt kan inofficiella museer närma sig de officiella genom att professionalisera verksamheten med till exempel *policies* och standarder från kulturarvssektorn. De kan också närma sig den officiella sektorn rent organisatoriskt och i sättet att arbeta, till exempel genom att ta emot anslag och uppdrag, och genom att ansluta sig till olika standarder (Crooke 2007:9). I blandformerna kan det uppstå dilemman enligt Crooke, museiverksamheten kan till exempel politiseras av utomstående aktörer vilket kan påverka trovärdigheten både gentemot de övriga ideella krafter och mot myndigheterna (Crooke 2007:10).

Crooke undersöker museistrukturen i framför allt Storbritannien, Nordirland och USA. Crookes beskrivning karaktäriseras av att de officiella respektive inofficiella museerna står långt från varandra intressemässigt och i sin praxis. Kan avståndet mellan de två grupperna uppfattas som lika stort i Sverige? Är de inofficiella museerna i Sverige på liknande sätt skilda från de officiella när det gäller intresse och arbetssätt?

För vissa är kulturarv alltid en politisk term, hävdar Crooke. Kulturarv ses som en konstruktion som reflekterar sociala och kulturella behov hos de människor som använder och definierar det. I den meningen är museer produkter av sin kontext, den tid och plats där de är tillskrivna vissa syften och betydelser (Crooke 2007:2). Kulturarv är politik, ar-

gumenterar även andra forskare (t.ex. Hylland 2014:269). Med detta avses att diskussioner om och värderingar av kulturarv i huvudsak förs i kulturpolitiska sammanhang och lyfts fram av kulturarvssektorn, det vill säga de officiella museerna som har samhällets uppdrag att välja ut och presentera varför en företeelse eller ett objekt är en del av ett kulturarv, enligt etnologen Owe Ronström (2001:67). Ronström ställer också den intressanta följdfrågan: Vad är inte kulturarv? (2001:87) Detta är relevant att fråga sig i ett sammanhang då den informella museisektorn ingår i beskrivningen av ett begrepp och en praktik. Gränsdragningar finns och olika aktörer kan värdera lämningar från det förflutna på olika sätt. Något som betraktas som kulturarv för en grupp saknar kanske stöd från de officiella museerna och myndigheterna och omfattas av den anledningen inte av det rättsliga skydd som tillkommer offentligt utpekade kulturarv.

Kulturarv såväl som digitalisering har blivit centrala begrepp i kulturpolitiken från 1996. Då lanserades begreppet "kulturarv" i regeringens proposition *Kulturpolitik* (prop. 1996/97:3), och vid samma tid tog även digitaliseringen fart. De officiella museerna kom att använda kulturarvsbegreppet som samlingsterm för olika typer av objekt. Där ingår museiföremål, arkivalier, fotografier, fysiska miljöer med mera. Även äldre uppteckningar, liggare och liknande, det vill säga museernas egen dokumentation, inryms understundom i kulturarvet – och ingår följaktligen i digitaliseringen.

Begreppet *Det stora museet* som metafor för människans livsvärld och vår omgivning, beskrevs av museologen Kenneth Hudson i artikeln "The Great European Museum" (1993:55). Hudson menade där att allt i vår omgivning är ett enda stort museum, åtminstone potentiellt, eftersom spåren efter det förflutna finns kvar nästan överallt. Begreppet *Det stora museet*

kommer att användas för att förtydliga hur livsmiljöns innehåll kan få nya betydelser med nya kunskaper hos betraktarna, när den betraktas med "nya glasögon". Digitala museer, i betydelsen digitaliserat kulturarv (digitaliserade föremål, arkivhandlingar och platser), är på samma sätt potentiella mötesplatser eller öar för den sorts upplevelser som Hudson hävdar att det stora museet åstadkommer. Detta kan ske om den som utformar det digitala museet gör det med ett tilltal som attraherar betraktaren.

Forskning om digitalt kulturarv har ökat under senare år, internationellt och nationellt. I Sverige har exempelvis kultur- och medieforskaren Bodil Axelsson analyserat museers närvaro på internet, hur kulturarvsinstitutioner prövar tekniker, samarbetsformer och villkor för digital närvaro samt hur professioner och praxis i museerna därmed fått ny form och ändrat innehåll (Axelsson 2011, 2015, Axelsson & Åkerö 2016). Även kulturhistorikern Ole Marius Hylland har gjort en bred och mångfacetterad analys av digitalisering och kulturpolitik (Hylland 2014). Arkeologerna Lotta Fernstål, Li Kolker & Fredrik Svanberg har i *Polysemantiskt digitalt samlande* analyserat de officiella museernas kataloger, där de finner att systemen lämnar mycket att önska om de ska fungera som skärningspunkter och mötesplatser mellan museerna och allmänheten. De tre forskarna har genom sina praktiska försök med olika besökargrupper och skolklasser sett att museernas digitala data kan vara en viktig källa för många fler än museimedarbetarna själva. De visar i sin undersökning att ett "polysemantiskt arbetssätt", det vill säga att knyta olika berättelser och kunskaper till föremål, konstverk, fotografier och andra bilder i museernas samlingar kan få stort genomslag när de blir en del av museernas pedagogiska arbete (Fernstål, Kolker & Svanberg 2015:32).

MATERIAL OCH METOD

I studien har jag valt att närma mig tre grupper i den inofficiella museisektorn. De är valda för att de på olika sätt har ett engagemang i det som betecknas kulturarv, i form av samlingar, fysisk miljö och digitala resurser. Vissa av de grupper och enskilda som har intervjuats samspelar idag och har vanligen under flera år samverkat med officiella museer.

De personer som har intervjuats är aktiva i hembygdsrörelsen, i hemslöjdsrörelsen och i samiska organisationer. Antalet intervjuade i hembygdsrörelsen är fem (betecknas i texten HB1–HB5). Samtliga fem är aktiva lokalt i föreningarnas styrelsearbete och övriga verksamhet, tre av dem även i den regionala styrelsen. Två arbetar med webbförfrågor. Hemslöjdsrörelsen representeras av sju personer (HS1–HS7). Fem är aktiva i en regional förening varav en i samarbetet med den nationella satsningen ”Hemslöjdens samlingar”. Två har varit hemslöjds konsulenter. De samiska organisationerna representeras av fem personer (SA1–SA5). Tre arbetar vid Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, en person är styrelseaktiv och ytterligare en är aktiv i Same Ätnam. För en jämförelse med officiella museer har åtta museianställda intervjuats (MU1–MU8). De arbetar vid Västerbottens museum, Dalarnas museum och Länsmuseet Västernorrland.

Min metod utgår från ett etnologiskt arbetssätt. Intervjuer har kompletterats med studier av programskrifter eller policydokument. Intervjuerna har ibland skett vid informantens dator för att förtydliga hur vardagsarbetet sker och hur informanterna reflekterar kring arbete och resultat. Till intervjuerna har lagts studier av webbplatser, digitala utställningar, registerdatabaser och sociala medier för att få en helhetsbild av vad som eftersträvas och hur det uttrycks i olika kanaler. Teorier om kulturarv

samt den officiella och den inofficiella museisektorn ramar in analysen för att tydliggöra skillnader och likheter.

Min bakgrund är att jag under många år arbetat i och för de officiella museerna. Med samlingar och samlingsförvaltning som huvudinriktning har jag varit en av dem som sedan 1980-talet drivit frågan om införande och övergång till digitala tjänster. Jag har alltså en egen erfarenhet av digitaliseringens introduktion och utveckling, som jag har satt i sammanhang med informanternas för att hitta relativt säkra tendenser för de slutsatser som dras. Men undersökningen är inte en utvärdering av händelseförloppet, utan avsikten är att förstå vad informanter och grupper anser om dagsläget och framtiden.

I det följande kommer grupperna, eller organisationerna, att presenteras. Frågan är vad de definierar som sin del av kulturarvet, hur de offentliggör materialet och syftet bakom det som visas eller inte visas på de digitala plattformarna.

HEMBYGDSRÖRELSEN

Hembygdsrörelsen består i Sverige av nästan två tusen lokala föreningar som ofta äger en hembygdsgård och i den förvarar föremål, fotosamlingar, arkivalier med mera, allt med koppling till den socken eller den bygd där föreningen verkar. Hembygdsföreningarnas samlingar av föremål visas oftast på plats i hembygdsgårdarna. Gården utgör både utställning och fond för de samlingar som har hopbragts. Arkivalier av olika slag uppfattas dock inte som visningsbara på samma sätt. De används av studiegrupper eller forskningsprojekt som underlag och illustrationer till olika projekt.

Hembygdsrörelsen digitaliserar bilder, arkivalier, byakartor och lokala skrifter, ibland även ljudinspelningar. Rörelsen har organise-

rat egna nationella samordningsprojekt för att digitalt publicera lokalhistoriskt material och idag driver den databasen Bygdeband som är tillgänglig för allmänheten.¹ Avsikterna med digitaliseringen är dels att registrera föreningarnas samlingar, dels ett sätt att betona de lokala samlingarnas betydelse. Databaserna är till för att hålla ordning på och överblicka materialet, att kunna söka i varandras samlingar och att visa upp vad hembygdsgårdarna äger av fotografier, byggnader och föremål (HB1).

De senaste årtiondena har emellertid inte inneburit självklara lösningar vare sig vad gäller systemval eller samarbetsparter. Under några år i början av 2000-talet började företaget Genline, senare Ancestry (som dittills sysslat med digitalt släktforskningsmaterial) att tillhandahålla datorer till hembygdsföreningar som ville arbeta med och synas digitalt med sitt material. Emellertid avbröts samarbetet av ekonomiska skäl. Det befintliga systemet med upplagrad data övertogs 2013 av Sveriges Hembygdsförbund – det är detta som nu är Bygdeband (HB1).

Många regionala och lokala hembygdsorganisationer samarbetar med regionala museer om digitalisering och digital publicering, till exempel sker detta i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands och Stockholms län. I dessa län har föreningarna bjudits in antingen att delta i regionala kulturarvsportaler eller att använda registreringsprogram som erbjuds av respektive länsmuseum. Vissa föreningar har sitt digitaliserade material tillgängligt på nätet medan andra har valt att registrera men behålla data dolt, bland annat av säkerhetsskäl; det senare gäller registreringar av föremål på hembygdsgårdar. I Stockholms län har läns museet och rörelsen diskuterat att presentera föremål tematiskt och samtidigt undvika att visa var föremål förvaras. De ser två vinster i detta, dels att föremålen samlas

blir mera synlig, dels att det går att knyta föremålen till olika historier om till exempel fiske, sjöfart eller olika näringar (MU2).

Val av material för digitalisering skiljer sig mellan olika föreningar. Vissa har koncentrerat sig på äldre fotografier, andra har flera typer av arkivhandlingar eller stora föremålssamlingar. Föreningarna har olika behov vad gäller samlingarna. En återkommande kommentar är att digitaliseringen ska ge bättre överblick över egna och andra föreningars samlingar. Vissa föreningar saknar byggnader och föremål, medan andra bara har sådant men saknar till exempel arkivalier. Detta påverkar vad som kommer att finnas i respektive förenings digitala system (HB1, HB2).

Hembygdsrörelsen har sällan några starka relationer till de centrala, statliga museerna. Längre tillbaka var hembygdsrörelsen en viktig länk i bevakningen av de fasta kulturarven i landskapet, då var föreningarnas medlemmar kapillärer för Riksantikvarieämbetets bevakning. Även Nordiska museet hade många personer i hembygdsrörelsen som stöd i sin etnologiska insamling. Numera är läns museer och kommunala museer vanligen hembygdsföreningarnas kontaktyta mot de offentliga kulturarvsinstitutionerna. Hembygdsförbunden har i flera fall säte eller är adjungerade i läns museernas styrelser och kan därifrån driva välorganiserad samverkan (HB2, MU7).

De digitala plattformar som använts av museerna och erbjudits till hembygdsrörelsen var på 1990-talet rena katalogiseringssystem (HB1, HB2, HB3, MU6, MU7). Med åren har hembygdsrörelsens och de kulturhistoriska museernas behov av informationssystem närmats sig varandra, så de system som skapats särskilt för hembygdsrörelsen har kommit att likna de system som utvecklats för museerna. Det som skiljer dem åt är innehållet, det vill säga de data som registreras. Hembygdsrö-

relsens data handlar om det förflutna i geografiskt snäva områden – en socken eller en stadsdel. Hembygdsdatabaserna innehåller mycket data om personer, om historien kring det som visas och om samtidiga händelser. Däremot är det mind-re data om föremålets ursprung, dess fysiska beskaffenhet som material och tillverkningsteknik – det är således mestadels information om deras miljö och historia. Museidatabaserna innehåller å andra sidan oftast mycket data om föremålets egenskaper, om material och tillverkning, kanske deras allmänna historiska ursprung, men bara enkla härkomstuppgifter, vanligtvis knutna till givare. Dessa föremålsposter har därför stora brister vad avser historiska data. Hembygdsdatabasernas beskrivningar av föremålen är mindre utförliga vad gäller objektbeskrivande data som material, teknik, stil, epok med mera, medan just sådana uppgifter är de som dominerar museidatabaser (MU1, Digitalt museum, Bygdeband, Wittgren 2013:100f.)

En annan aspekt av de objekt och data som registreras är syftet. I hembygdsdatabaserna skapar objekten en förstärkning och ett förtydligande av de lokallistoriska berättelserna. Det medför att dialektala särdrag och ord betonas, att de ting i samlingarna som uppfattas som ortstypiska framhävs medan härkomst från områden utanför socknen nedtonas. Det lokala perspektivet är alltså inte bara centralt utan utgör ramen för vad som berättas. De officiella kulturhistoriska museernas data visar inte samma territoriella betoning idag. Äldre museikataloger innehåller i princip alltid geografisk hemvist och olika typer av härkomstuppgifter, sådana data var centrala i museikataloger fram till 1970-talet. Därefter kom en period av funktionalistiskt orienterad katalogisering följt av perioder av genusperspektiv, queer-perspektiv och postkoloniala betraktelsesätt – det går alltså att följa spåren av vetenskapliga epoker

i katalogerna. Dominerande teoribildningar i utbildningsämnen har tagits med från lärosätena till museipraktiken av den antikvariska personalen (Wittgren 2013:205f.).

Paradigmesor från akademierna har däremot inte fått något egentligt genomslag i hembygdsdatalogiseringen, som bygger på två faktorer: dels vad den digitala katalogen efterfrågar, det vill säga vilka fält som finns att fylla i (arvet från museisystemen), dels de faktiska data som har samlats in från givare och personer med lokallistorisk kunskap. Registreringen är med andra ord mera direkt från muntliga källor till databasen, allt som är känt om objekten skrivs in i de fält som erbjuds i den digitala katalogen. Exempelvis berättelser om föremål, hur de använts, av vilka personer och på vilka gårdar. Fotografier registreras med beskrivningar av platsen och vilka som är avbildade (HB1, HB2). Detta direkta arbetssätt anses ofta ur källkritisk synpunkt vara att föredra då man eftersträvar så få steg som möjligt mellan källa och dokumentation.

Crookes analys av skillnader mellan officiella och inofficiella museer visar sig i denna del av analysen genom att den långa historia av regler som de officiella museerna förvaltar påverkar den information vår tids användare kan finna i det digitala kulturarvet. Den officiella museisektorns data har en ämnesmässigt sett brokigare historia än hembygdsrörelsens, vilket framgår i publika system som till exempel den museigemensamma portalen Digitalt museum (digitaltmuseum.se). Detta betyder att katalogdata från olika perioder har olika typer av innehåll. Huvudsakligen har katalogiseringens och därmed katalogernas innehåll påverkats av vetenskapliga frågeställningar och epoker (Wittgren 2013:81ff.). De inofficiella museernas dagsaktuella drivkraft att samla in och dokumentera kulturarv formuleras i vår tid för andra samtida läsare. Det som definie-

ras och pekas ut som kulturarv av hembygdsrörelsen och av de kulturhistoriska museerna kan generellt sett vara samma typer av objekt, det framgår såväl i databaserna som på webbplatser och i sociala medier. Emellertid skiljer sig syftet åt. Hembygdsrörelsen företräder huvudsakligen lokalt och regionalt färgade perspektiv och ger stöd för tillbakablickande och geografiskt förankrade identitetsbyggen. Detta tar sig uttryck genom hur de digitala objekten ramas in och beskrivs. Det som i datorsammanhang benämns metadata, det vill säga – främst – text om objekten innehåller information som skapar geografiska identitetsnycklar som talar om härkomst, platser betydelse och deras historia. Nycklarna kopplas ihop med berättelser om människor och platser. I berättelserna blandas livshistorier med platshistorier, företagsetableringar och annat i olika bygder. Denna mångskiftande information sätter färg på det förflutna i den digitala miljön och skapar i förlängningen något som ligger nära det Hudson benämner *Det stora museet*, om än i virtuell form.

HEMSLÖJDSRÖRELSEN

Hemslöjdsrörelsen delar de officiella museernas intresse för hantverk och äldre tillverkningsmetoder men ägnar sig till stor del åt nyproduktion på gammal grund. Det gör inte museerna, som i stället värnar de gamla föremålen. Intresset för textila material, föremål och hantverk som associeras till kulturarvet återfinns i många olika sammanhang. På t.ex. Facebook finns ett stort antal grupper på teman som folkdräkter, broderi, vävning eller andra hantverks- och slöjdmetoder. Det finns även nätgrupper för enbart textila hantverk, som stick- och virkgruppen Ravelry (ravelry.com) eller ”Kurbits: Din slöjdkompis i inredningsvärlden” (kurbits.nu). Intresset för det

egna arbetet är synligt i många av dessa ämnesbaserade grupper.

Hemslöjdsföreningarna har sin upprinnelse kring sekelskiftet 1900 då många av dessa föreningar fungerade som igångsättare, inköpare och försäljare av slöjd tillverkad i hemmen. Syftet var dels att bevara ett hantverksskunnande, dels att ge hantverkare och slöjdare avsättning för sina produkter. Hemslöjdsföreningarna är lokala, landskapsföreningar eller länsförbund. Det finns även en riksorganisation, Svenska Hemslöjdsföreningars Riksförbund (SHR). Riksorganisationen samlar alla föreningar, administrerar medlemskap och är en part i samarbetet kring ”Hemslöjdens samlingar”, en satsning på digital registrering och publicering av föreningarnas material.²

En offentlig part som agerar på samma arena som och tillsammans med hemslöjdsföreningarna är hemslöjdskonsulenterna. De verkar länsvis och är vanligtvis anställda av landsting, läns museer eller läns hemslöjdsföreningar. Statens ansvarsmyndighet för hemslöjdens frågor är Nämnden för hemslöjdsfrågor (NfH). Det är en myndighet under Kulturdepartementet, med målet att främja hemslöjd och fungerar som central part för hemslöjdskonsulenterna (HS6).

I samband med den statliga satsningen Sesam, 1996, för sysselsättning av arbetslösa akademiker i kultursektorn, organiserade NfH ett katalogiseringsprojekt tillsammans med samtliga landskaps- och läns hemslöjdsförbund. Katalogiseringen skedde i registreringssystemet Sofie och arbetet genomfördes lokalt varefter data överfördes till en samkatalog hos NfH. Efterhand ville de olika parterna att data skulle publiceras samlat och tillsammans med andra samlingsförvaltare. Nordiska museet föreslog då att hemslöjdsföreningarnas samlingar skulle kunna föras över till datasystemet Primus, som används av bland annat Nordiska museet

Fig. 1. Föremål med inv.nr YAT 251 i Ångermanlands hemslöjdsförenings samlingar. Enligt katalogen: "Gardinprov i stramalj och gles tuskast. Varp och inslag av bomullsgarn i flera olika gula och gråa nyanser, i varpen även med inslag av vitt...", 1940-talet. Föremålet är typiskt för hemslöjdsföreningarnas samlingar då det är ett vävprov från den egna produktionen. Provet skulle kunna användas både som inspiration och modell/förebild för vävare och sändes för kunders beställning av nya varor. Foto: Cajsa Hallgren 2010.

självst och är utvecklat i Norge. Primus har en publik portal, den ovan nämnda Digitalt museum, där samtliga primusmuseer publicerar sina data (HS1).

Överföringen av hemslöjdsföreningarnas register till Primus skedde 2014 och fick benämningen "Hemslöjdens samlingar". I Primus lagras samtliga föremålsdata, medan vissa delar av dessa publiceras i den publika portalen Digitalt museum. SHR är drivande i det arbete som gäller de regionala och lokala hemslöjdsföreningarna. NfH, betalar licenskostnaderna, de centrala parterna har stort inflytande över arbetet och har en koordinator anställd vid NfH (HS1).

Ett hinder för publicering av hemslöjdens samlingar är kravet på klarering av upphovsrätt (HS1).³ Det gäller både bilder och formgivning av de fotograferade objekten. Då det för hemslöjdsföreningarna varit svårt att nå alla formgivare eller deras arvtagare och därmed upphovsrättsägare har det inte varit möjligt att publicera mer än ett mycket litet antal objekt i Digitalt museum. För till exempel Medelpads hemslöjdsförening innebär det 15 objekt av cirka 1 200 föremål i Primus (i maj 2016, HS1).

Systemförvaltningen är också ett hinder till samarbete. Det finns en så kallad systemförvaltningsgrupp ledd av SHR knuten till projektet "Hemslöjdens samlingar". En infor-

mant menar att: "Det finns emellertid ingen samordning mellan denna grupp av användare och andra museer inom Primus/Digitalt museum. Hemslöjdsföreningarna har efterfrågat samordning både gällande terminologiska och semantiska aspekter." Det anses svårt att gå in i samarbete med till exempel Nordiska museet om detta. "Man skulle ju önska att man har samma system..." vid registrering, det vill säga att det finns ett regelverk för vilken information som lagras och hur informationen formuleras. "Man fattar inte [som extern användare av data i Digitalt museum] att det är olika organisationer..." som registrerat (HS1). "Användarhandboken beskriver begreppen i databasen, men hur föremålen ska registreras finns inte angivet" (HS2). De som format systemet beskrivs ha "ett starkt inifrån-och-ut-perspektiv" (HS2). Informanterna menar att systemet är format utifrån museernas önskemål och behov, inte utifrån externa användares sätt att söka och finna data.

DATAINNEHÅLL

De data som finns i äldre kataloger hos hemslöjdsföreningarna innehåller uppgifter om material som garner och färger, vävteknik och vävsedlar. Ibland finns det härkomstuppgifter i form av den gård eller by där det ursprungliga objektet eller förlagan hittats. Uppgifter om ålder och användning av föremålen är sällsynta. Informanterna berättar att de i Medelpad själva registrerat i databasen, vilket har lett till att de själva ser beskrivningarna som "enkla", medan föreningar i andra landskap fått hjälp från "museifolk" eller hemslöjdskonsulenter, (HS2). NfH har sagt att andra senare kan gå in i registret för att komplettera, vilket föreningens medlemmar inte motsatt sig (HS3).

Här blir likheter tydliga mellan data i hembygdsföreningarnas och i hemslöjdens sam-

lingar. Båda grupperna registrerar föremål som hämtats i lokala, ofta agrara miljöer, båda grupperna beskriver kulturella och lokala särdrag, till exempel speciella utformningar eller lokala textila tekniker. Detta är data som kan betraktas vara länkade till kulturarvet i kulturpolitikens mening, det vill säga som rör identitet och förankring. De följer betraktelsesätt från 1900-talets första hälft där särdrag är viktiga och kultur var en fråga om geografisk förankring, släktband och jordbrukarkultur.

Vid sökning i kollektionen "Hemslöjdens samlingar" framträder emellertid inte de lokala aspekterna särskilt tydligt. Där är i stället föremålstyper och formgivare framträdande i de grupperingar som skapats. Föremålstyperna ligger landskapsvis, exempelvis "Vävnader från Halland" och "9 nedslag i vävens historia i Södra Dalarna". Grupperna av föremål är beskrivna med en allmän historik om föremålstypen. På föremålsnivå hämtas endast några fält om respektive föremål ur databasen. Det är benämning, historik, beskrivning och ID-nr. Den förening som äger föremålet anonymiseras; under rubriken Institution skrivs "Hemslöjdens samlingar". Som övrig information visas "Regler för användning", vilket innebär vilken användarlicens som gäller för bilder och data, en länk till SHR och information om riksorganisationen. Längst ner på sidan finns en lista med relaterade länkar, det är i detta fall autogenererade artiklar ur Wikipedia.

Enligt Digitalt museums sida om "Hemslöjdens samlingar" fanns i december 2016 "drygt 45 000 föremål registrerade. Ett urval av föremål ur samlingarna finns idag tillgängligt på Digitalt museum."⁴ I listan över föreningar som har föremål i portalen finns elva lokala eller landskapsföreningar. Det framgår inte hur många föreningar totalt som deltar med data i Primus, inte heller hur många föremål som är tillgängliga digitalt, men en rimlig tolkning

Fig. 2. "Jon Jonsson Fjällgrens boställe i östra delen av Anådalen." I en studie av Mittådalens sameby i Jämtland visas hur ett gammalt samiskt boställe åter tas i bruk och får en ny betydelse och en ny användning av en senare generation (Ljungdahl 2011:24). Foto: Ewa Ljungdahl 2005.

är att merparten av objekten inte finns publikt tillgängliga. Informanterna i denna undersökning påtalar att Primus och Digitalt museum är utformade för museernas behov som kommentar till att de i vissa fall har svårt att registrera hemsjödsföreningarnas föremål.

De data som hemsjödsföreningarna har om sina föremål tycks inte återanvändas eller utgöra sökingångar i det publika Digitalt museum. En begränsning av annat slag är att bilder som används ska vara fria eller tillgängliga att använda. Sammantaget ger det att bara en liten del av de presumtiva samlingarna publiceras digitalt. Många regler, oklarheter och brist på

överenskomna systemrutiner leder till att stora delar av samlingarna blir osynliga på denna digitala arena.

Hemsjödsföreningarnas samlingar består i viss utsträckning av äldre föremål men är till stor del 1900-talsobjekt med en betydande andel dokumentation, mönster, ritningar och liknande från framtagning och tillverkning. Med generaliserande beteckningar är samlingarna snarare ett industrihistoriskt än ett kulturhistoriskt-etnografiskt material. Det för med sig att principerna för katalogiseringen liksom intresset att bevara samlingarna utgår från andra motiv än dem som råder i de officiella museerna.

SAMISKA SAMLINGAR OCH KULTURARV

Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum, i Östersund, är en del av det samiska samhället och arbetar med kulturfrågor av alla slag. På Gaaltije betonas att de ogärna använder uttrycket ”samisk kultur” för det område i vilket de arbetar, då uttrycket har en tendens att förminska kulturen, i stället väljer man ”det samiska samhället”. Stiftelsen bildades 1984 för att arbeta med information och kunskapsfrågor kring det samiska samhället (SA1). Stiftare och huvudmän är fem organisationer: Same Ätnam och Svenska Samernas Riksförbund samt Frostviken-Hothagens, Östersunds och Härjedalens sameföreningar.⁵

På Gaaltije finns databaser över samiska spår i landskapet, till exempel platser, arkeologiska lämningar och objekt. Databaserna är dock inte helt öppna och tillgängliga på internet, men det finns önskemål och planer om större digital närvaro. Registren finns idag (2016) tillgängliga i Gaaltijes lokaler och via telefonkontakt. Samarbete finns med andra samiska organisationer som till exempel publicerar föremålsdatabaser, språk, jojk med mera.

Det nationella museum som ansvarar för det samiska kulturarvet är Åttio – Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk, men de har inte kapacitet att ta omhand hela det samiska materiella arvet, så samarbete bedrivs med flera museer, bland dem länsmuseumerna i norra Sverige (SA2). Gaaltije samlar inte föremål men inventerar objekt, kulturmiljöer, fornlämningar med mera i kulturlandskapet i södra delen av Norrland (södra delen av svenska Sápmi). Dokumentation av kulturlämningar sker oftast i projektform och i samverkan mellan flera län; en viktig part är samebyarna där medlemmarna själva registrerar (SA2). Både det markbundna och det immateriella kulturarvet dokumenteras. Även det biologiska arvet

blir en del av dokumentationen då den hänger intimt samman med kulturmiljöerna, ”så hela kulturarvet har blivit belyst; berättelser, myter, [även] platser där man inte ser några fysiska spår” (SA2). Från samebyarna finns ett intresse eftersom verksamheten ger ett visst skydd för kulturarvet. I Riksantikvarieämbetets forminnesinformationssystem, FMIS, registreras fysiska lämningar, medan Gaaltijes databaser innehåller även andra data som samebyarna själva anser vara betydelsefulla uppgifter. Inventeringarna och databaserna är därför viktiga delar av kunskapsbasen på Gaaltije och är flitigt använd av till exempel länsstyrelserna.

Det finns en oro i det samiska samhället för hur de digitaliserade publika uppgifterna används. Å ena sidan kan offerplatser som är utmärkta i naturen och på kartan plundras, å andra sidan åtnjuter de inget skydd utan registrering i FMIS (SA2). Här finns alltså ett glapp mellan de officiella museerna/kulturarvsmyndigheterna och Gaaltije då offentliga data befaras bli missbrukade. Misstanken leder till att Gaaltije avstår att publicera alla data på nätet. Ett viktigt resultat av inventeringarna är ”aha-upplevelsen” i samebyarna. De som lever där får en kunskap de inte haft tidigare, om kulturlandskapet och det förflutna (SA2). ”Det har blivit en statushöjning. Man har väl förstått att här har det legat en kåta... men att det faktiskt är fornlämningar, att det är en jätteviktig del i den samiska historien och i den allmänna historien” (SA2). Sättet att se på lämningarna hämtas alltså från de officiella museerna och knyts ihop med den officiella historieskrivningen, samtidigt som det skapar ett utrymme för eget ansvarstagande i det samiska samhället. Det omgivande landskapet får en innebörd för dem som lever där som kan liknas vid det Kenneth Hudson benämner *Det stora museet*.

Vad gäller kulturlandskapet används ofta Gaaltije som remissinstans, då de både förval-

tar information och har kompetensen på området. Det kan gälla allt från vindkraftutbyggnad till fornlämningsfrågor. Eftersom Gaaltije ägs av det samiska samhället får Gaaltije representera de samiska intressena. Informanterna menar dock att den rollen är svår eftersom det hos frågeställaren kan dölja sig förväntningar om vissa hållningar eller åsikter. ”Vi kan inte hävda att vi vill ha ett annat samhälle”, framhåller de (SA1). Överlappningar vad gäller informationsförvaltning och ansvar mellan de officiella museerna/myndigheterna och Gaaltije finns således, men också en försiktighet emedan Gaaltije inte är ett museum med officiell status som myndighet.

Ytterligare en aktör är Institutet för språk och folkminnen, som arbetar med utgångspunkt från samiskan som folkkultur/kulturarv.⁶ Samiska dialekter, till exempel i form av uppteckningar och inspelningar, digitaliseras och publiceras. Det finns därmed språk- och kulturpolitiska orsaker till varför dialekterna och det samiska språket laddas med kulturella värden av de svenska kulturarvsinstitutionerna och myndigheterna (SA3, SA4). Gaaltije gör däremot inte språket till ett objekt att dokumentera; Gaaltije och samebyarna ser snarare språket som en levande immateriell kulturbärare och stödjer i stället användandet i så många sammanhang som möjligt, i kontakten med myndigheter såväl som i arbetslaget och familjen.

Gaaltije kan inordnas i Crookes museikategorier som ett museum med en fot i den officiella gruppen och en i den inofficiella – ett *community museum*. Det för ibland med sig att förväntningar utifrån kan vara svåra att infria då Gaaltije ser som sin uppgift att överbrygga mellan det officiella och det inofficiella. Även om viljan finns, uppstår ändå ett glapp mellan att å ena sidan vara en del av det samiska samhället och å andra sidan de officiella museerna.

Personalen vid Gaaltije visar att aktivt samarbete med och deltagande från samebyarna i inventeringar ger nya insikter om kulturarvet – en idémässig överlappning uppstår. Den kulturpolitiska strävan som syftar till att engagera medborgare uttrycks med formuleringar som ”det gemensamma kulturarvet blir en angelägenhet för alla” (*Kulturarvspolitik* 2016). Detta realiserar när de officiella museerna samarbetar med de inofficiella och som i detta fall grupper vars enande faktor inte är kulturarvet i sig utan den personliga och kulturella identiteten. Det digitaliserade kulturarvet som lagras hos Gaaltije och i flera museer är en sorts kunskapsmässig ryggrad där myndigheter, officiella och inofficiella museer liksom samebyarnas invånare har tillgång och kan tillföra och påverka innehållet. Kulturarvet är med detta en föränderlig materia som står under ständig förhandling. Överlappningen är alltså stor på just detta område.

AVSLUTNING

Det stora museet, termen och synsättet på omgivningen som introducerades av Kenneth Hudson, får en tydlig illustration när den grupp som bor på en plats får en djupare kunskap om miljöns förflutna. Platsen och personen företar ett gemensamt identitetsbygge och en sorts musealisering uppstår där museidatabaser berättar om och kompletterar det som finns i livsmiljön. Sammanhanget mellan den verkliga miljön, som kan benämnas kulturmiljön eller *Det stora museet*, förstärks när även det digitala kulturarvet förses med kopplingar som kan fungera som förklaringar och fördjupningar av miljön. Polysemantiska data i Fernståls, Kolkers & Svanbergs mening tillför ett virtuellt skikt som kan utvecklas ytterligare med till exempel virtuell verklighet, VR (2015:30f.)

I den här artikeln har jag diskuterat digitaliseringen av kulturarv vid de officiella museerna jämfört med hembygdsrörelsen, hemslöjdsrörelsen och Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum. Jag har då noterat vissa problem. Elisabeth Crooke poängterar att de officiella museernas praktik styrs av standarder och rutiner som i sin tur är grunden för kataloger och andra system för informationslagring. Etnologen Bjarne Rogan betonar att människan gärna klassificerar sin omgivning, som erbjuder en mängd materia att ordna och gruppera (2010:131). I de stora museerna, med många liknande ting är det måhända svårt att avhålla sig från sorterandet, det vill säga att låta systematiseringen av samlingarna ta över, ofta med förevändningen att efter insatsen enklare hitta i samlingarna (Wittgren 2013:209). De inofficiella museerna drivs enligt Crooke i stället av samhällsfrågor i en kulturarvskontext. Kulturarvet i form av de fysiska föremålen är därmed inte det primära intresset. Samlingen är, liksom i den officiella museisektorn, bärare av historier, men avsikten är inte främst att vårda och bevara föremålen. När de inofficiella museerna digitaliserar sina samlingar är det redan från början ett sätt att berätta. Föreningarna bygger presentationer där fotografier, bilder av människor, platser och föremål knyts samman till berättelser att visas upp, och för att studeras av andra lekmän. Miljöerna och tingen är den bärande grunden för de digitala representationerna vid de inofficiella museerna, däremot är inte medierna som bär data lika framträdande utan har en mer stödjande roll. Crooke menar vidare att de inofficiella museerna ofta vänder sig till den egna gruppen i sitt arbete. Detta skulle innebära att digitaliseringens demokratiska värde, i kulturpolitisk mening, i detta sammanhang inte handlar så mycket om tillgängliggörande för en stor publik utan snarare om att erbjuda for-

mer för delaktighet i att skapa ett gemensamt kulturarv.

Digitalt kulturarv finns huvudsakligen tillgängligt i två miljöer: i sociala medier och i anpassade webbpresentationer/databaser. I de sociala medierna presenteras och diskuteras dagsaktuella frågor, det blir ett nyhetsflöde med historiska illustrationer. De digitala kataloger, eller databaser, som har diskuterats i den här studien används gemensamt av de officiella museerna och folkrörelserna. Men de är utvecklade av de officiella museerna, med stort utrymme för objektbeskrivande data som material, teknik och proveniens. Både hembygdsrörelsen och Gaaltije lägger däremot mer fokus på geografiska och identitetsbyggande uppgifter i berättande form, medan hemslöjdsrörelsen gärna prioriterar föremålstyper, slöjdtekniker och formgivare. Uppenbarligen finns olika behov som måste uppmärksammas och tillgodoses för att det gemensamma digitaliserade kulturarvet ska få det demokratiska värde som eftersträvas i regeringens kultur- och digitaliseringspolitik.

NOTER

1. <http://www.bygdeband.se/>
2. <http://www.hemslojden.org/om-hemslojden/hemslojdenssamlingar/>; <https://digitaltmuseum.se/owners/S-HS/info>
3. <https://digitaltmuseum.se>
4. <https://digitaltmuseum.se/owners/S-HS/info>
- 5... <http://www.gaaltije.se/>
6. <http://www.sprakochfolkminnen.se/folkminnen/samlingar/samiska-samlingar>

LITTERATUR

- Axelsson, Bodil 2011. "History on the web. Museums, digital media, and participation." I Anders Ekström (red.). *History and Participatory Media*.

Politics and Publics 1750–2011. New York: Routledge, 158–172.

- Axelsson, Bodil & Karl-Emil Åkerö 2016. "LHBTQI-perspektiv och kulturarv. Aspekter på urval, överväganden och tillrättalägganden." *Nordisk Museologi* 2, 3–19.
- Crooke, Elizabeth 2007. *Museums and Community. Ideas, Issues and Challenges*. New York: Routledge.
- Fernstål, Lotta, Li Kolker & Fredrik Svanberg 2015. *Polysemantiskt digitalt samlande. Slutrapport*. Stockholm: Statens historiska museer, http://shmm.se/wp-content/uploads/2016/05/Polysem_rapport_02.pdf (kontrollerad 14 november 2017).
- Hudson, Kenneth 1993. "The Great European museum." *Nordisk Museologi* 2, 51–60.
- Hylland, Ole Marius 2014. "Mangletré. Om makt og ideologi i den digitala kulturarvens politik." *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* 17:2, 253–274.
- Kulturarvspolitik*. Regeringens lagrådsremiss 8 Statens historiska museer, http://shmm.se/wp-content/uploads/2016/05/Polysem_rapport_02.pdf (kontrollerad 14 november 2017).
- Kulturpolitik*. Regeringens proposition 1996/97:3.
- Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk*. SFS 2009:724.
- Ljungdahl, Ewa 2011. *Mittådalen sameby. Historia, kulturmiljöer och turister*. Östersund: Gaaltije.
- Ny museipolitik*. Museiutredningens betänkande, SOU 2015:89.
- Rogan, Bjarne 2010. "Tingenes orden. Klassifikasjon, samling, museum." I Bjarne Rogan & Arne Bugge Amundsen (red.). *Samling og museum. Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*. Oslo: Novus forlag, 131–149.
- Ronström, Owe 2001. "Kulturarvspolitik. Vad skyltar kan berätta. I Barbro Blehr (red.). *Kritisk etnologi. Artiklar till Åke Daun*. Stockholm: Prisma, 60–108.
- Wittgren, Bengt 2013. *Katalogen – nyckeln till museernas kunskap? Om dokumentation och kunskapskultur i museer*. Umeå: Umeå universitet.

DIGITALA KÄLLOR

(samtliga kontrollerade 21 december 2016)
 Bygdeband: <http://www.bygdeband.se>
 Digitalt museum: <https://digitaltmuseum.se>
 Hemslojdens samlingar: <http://www.hemslojden.org/om-hemslojden/hemslojdenssamlingar/>; <https://digitaltmuseum.se/owners/S-HS/info>
 Institutet för språk och folkminnen: <http://www.sprakochfolkminnen.se/folkminnen/samlingar/samiska-samlingar>
 Gaaltije: <http://www.gaaltije.se>

INFORMANTER

- HB1–HB5: Hembygdsrörelsen representeras av fem personer. Samtliga fem är aktiva lokalt i olika hembygdsföreningarnas styrelsearbete och övriga verksamhet, tre av dem även i den regionala styrelsen. Två arbetar med webbfrågor.
- HS1–HS7: Hemslojdsrörelsen representeras av sju personer. Fem är aktiva i en regional förening varav en i samarbetet med den nationella satsningen "Hemslojdens samlingar". Två har varit hemslojdskonsulenter.
- SA1–SA5: De samiska organisationerna representeras av fem personer. Tre arbetar vid Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, en person är styrelseaktiv och ytterligare en är aktiv i Same Ätnam.
- MU1–MU8: De officiella museerna representeras av åtta personer. De arbetar vid Västerbottens museum, Dalarnas museum och Länsmuseet Västernorrland.

Bengt Wittgren, fil.dr, antikvarie
bengt.wittgren@murberget.se

Länsmuseet Västernorrland
Box 34
SE-871 21 Härnösand, Sverige